

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧІНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПЕДАГОГІКИ

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 1

Умань – 2011

й у 2004 р.
і педагогіч-
и.
і комітетом

ахових ви-
раховують-

октор пед.
о – доктор
др Кобер-
есор, Ната-
Валентина

науково-
і педагогі-
педагогіки і
педагогіки
істориків

них наук
Історико-

чний уні-
наху».

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№1'2011

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Галина Васьківська. Генеза системного підходу в радянській педагогічній науці	4
Катерина Іващенко. Педагогічний зміст поняття «важкі діти» в радянській педагогіці (20–30 роки ХХ століття)	8
Ольга Новицька. Стан досліджень з історії педагогіки в Україні у ранній радянський період	12
Оксана Петренко. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період	16

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ В ОСОБАХ

Оксана Кравченко. Історіографія дослідження педагогічної і просвітницької діяльності Пантелеймона Куліша (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. 80-х рр. ХХ ст.)	21
Вікторія Мироненко. Виховання дбайливого ставлення до природи у педагогічній спадщині І. П. Деркачова (1834–1916)	26
Вікторія Полехіна. Долі репресованих освітян крізь призму сучасних студентських досліджень	29
Олена Сараєва. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського в доробку радянських учених	33
Оксана Шпарик. Особливості джерельної бази досліджень педагогіки Конфуція	38

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Лариса Березівська. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби (1919–1991)	44
Олена Венгловська. Основні тенденції розвитку дошкільної освіти Київщини (1958–1984 рр. ХХ століття)	49
Наталя Коляда. Дослідження історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду: джерелознавчий аспект	54
Ольга Місечко. Підготовка вчителя іноземної мови в Україні як предмет історіографічних досліджень	61
Ірина Петухова. Тести 20–30-х рр. ХХ ст. у структурі української освітньої практики	66
Ніна Слюсаренко. Радянський період розвитку трудової підготовки дівчат у школах України	71
Ірина Федосова. Історіографія дослідження розвитку вищої інженерно-технічної освіти в Україні (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.)	76
Світлана Шевченко. Особливості організації диференційованого підходу до навчання єврейських дітей шкільного віку в 1920–1932-х рр. початку ХХ ст.	81

ІНФОРМАЦІЯ

Анотації	87
Наші автори	93
До відома індивідуальних передплатників	95

Олена Венгловська

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
КИЇВЩИНИ (1958–1984 рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

Процеси модернізації системи освіти в Україні в цілому і дошкільної зокрема, актуальність проблеми історико-педагогічного аналізу тенденцій її розвитку в 1958–1984 рр. ХХ століття. Історико-педагогічному вимірі означений період розбудови радянської системи освіти характеризується різними й часто суперечливими тенденціями. Позитивна динаміка розбудови дошкільної освіти є предметом педагогічного аналізу. За результатами історико-педагогічних досліджень виокремлено основні тенденції розвитку дошкільної освіти Київщини. Окреслений у дослідженні історичний період в освіті м. Києва і Київської області, хоча й відображав загальні тенденції розвитку дошкільної освіти в Україні, мав і свої особливості.

Модернізація сучасної регіональної системи дошкільної освіти потребує вивчення історико-педагогічних надбань, насамперед періоду розвитку суспільного дошкільного виховання (1958–1984 рр.). Цей період відрізняється реформами народної освіти, що здійснювалось відповідно до Закону Верховної Ради СРСР «Про зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.). Виконання Закону сприяло розвитку мережі дошкільних закладів, посиленню методичного забезпечення, підготовці кадрів згідно з вимогами соціально-економічного розвитку країни. Верхні межі дослідження ми визначено Постановою Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1984 року «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі», що визначила пріоритети й структуру дошкільної освіти: знання, уніфікацію змісту, форм і методів навчання, спробу реалізації проблеми наступності дошкільного садка й школи.

Мета статті: на основі аналізу історико-педагогічних та архівних джерел розкрити основні тенденції розвитку дошкільної освіти Київщини (1958–1984 рр.).

Загальнонаукові аспекти розвитку та становлення суспільного дошкільного виховання в Україні розкрито у працях Л. Батліної, О. Бондар, С. Попиченко, І. Улюкаєвої.

Окремі аспекти розвитку дошкільної освіти в різних регіонах України знайшли своє відображення у дослідженнях С. Дітковської

(Донбас), З. Нагачевської (Східна Галичина), Г. Рого (Закарпаття), Н. Шевцової (Крим).

Оновлений зміст дошкільної освіти висвітлюється у наукових знахідках А. Богуш, Н. Глухової, А. Гончаренко, О. Кононко, К. Крутий, Т. Піроженко, та ін.

Основні підходи до змісту професійної підготовки фахівців із дошкільної освіти розглядають у своїх працях сучасні науковці Г. Беленька, Н. Глухова, Г. Іванюк, Н. Манжелій, М. Машовець, Т. Поніманська, Л. Руденко та ін.

Питання щодо розкриття основних тенденцій розвитку дошкільної освіти Київщини в II половині ХХ століття, на нашу думку, не достатньо представлено в наукових джерелах, тому вважаємо за необхідне приділити увагу означеним аспектам з метою виявлення перспективних шляхів розвитку дошкільної освіти Київщини на сучасному етапі.

Соціально-економічна складова радянської держави в 50-х роках ХХ століття була визначальною щодо окреслення пріоритетів розвитку системи освіти й дошкільної зокрема, що розглядалася як її складова. Державне замовлення на дошкільну освіту зумовлювалось потребою в робочій силі батьків, які працювали на відбудованих після війни фабриках та заводах, колгоспах і радгоспах. Держава вибудовувала стратегії виховання дітей із раннього віку до моменту вступу до школи, що знайшли своє відображення у партійних документах. Так, 12 грудня 1950 року ЦК КПУ (б)У було прийнято Постанову «Про заходи щодо поліпшення роботи в дошкільних установах і установах материнства та дитинства Української РСР».

На виконання означеної Постанови обласними відділами народної освіти було організовано та проведено низку заходів щодо підвищення фахового рівня вихователів: семінари, науково-практичні конференції, педагогічні читання. Так, наприклад, на науково-практичній конференції, що було проведено в м. Києві, висвітлювались питання щодо фізичного розвитку дітей дошкільного віку. У конференції брали участь представники Українського науково-дослідного інституту педагогіки, науковці провідних медичних і педагогічних інститутів, крім того, представити досвід власної роботи мали змогу і практичні працівники. Така цілеспрямована

вана й систематична робота приносила свої позитивні результати: урізноманітнювалася робота вихователів із фізичного виховання дітей, зменшувалися показники захворюваності дітей [3, арк. 18].

Педагогічна діяльність вихователів дошкільних навчальних закладів м. Києва та Київщини на той час відзначалась значними досягненнями у навчанні та вихованні дітей. На місцях активізувалися процеси обміну педагогічним досвідом. Педагоги дитячих садків неодноразово презентували свої здобутки на конференціях у м. Києві та поширювали їх по всій Україні. Так, значних позитивних результатів щодо ознайомлення дітей із навколишнім досягли вихователі дошкільних закладів Київщини – Березницька, Іванова, Нестерук, Терещенко та м. Києва Девекі, Вільфанд, Мельникова. На жаль, в архівних матеріалах ми не знайшли імен цих вихователів, тому називаємо лише їх прізвища [3, арк. 30].

Вивчення архівів дало змогу констатувати факт, що крім певних позитивних зрушень у дошкільній освіті мала місце й низка недоліків, зокрема: відсутність методичних рекомендацій щодо ознайомлення дітей із соціальними явищами життя, дидактичних матеріалів (картин, настільно-друкованих ігор тощо), контролю з боку обласних та районних відділів народної освіти.

Тому, нагальним завданням, що поставало перед Міністерством освіти УРСР у 50-х роках, було ліквідувати означені недоліки та видати на допомогу практичним працівникам такі методичні посібники, як «Практична діяльність з ознайомлення дітей із природою», «Збірка кращого досвіду роботи вихователів дитячих садків»; методичний лист «Планування та облік роботи в дитячому садку», «Інструктивні вказівки з організації методичних об'єднань» [3, арк. 70]. Для покращення роботи Київських дошкільних навчальних закладів міським відділом освіти планувалось: а) вивчення роботи інспектора із дошкільного виховання з питання організації методичної роботи в дитячих садках Подільського району; б) вивчення та узагальнення досвіду роботи дитячого садка санаторного типу № 71 із питань фізичного виховання; в) вивчення досвіду роботи дитячого садка № 20 із питань організації загартування дітей; г) вивчення досвіду роботи дитячого садка № 17 щодо організації зображувальної діяльності [3, арк. 351].

Новий етап розвитку освіти відбувся з прийняттям у 1958 році Закону Верховної Ради СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Закон стосувався реформування всієї системи освіти, змін зазнала й дошкільна освіта. Для її реформування було прийнято Постанови,

що передбачали якісні та кількісні зміни всієї системи дошкільної освіти. Так, 21 травня 1959 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову «Про заходи з подальшого розвитку виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку». В Українській республіці аналогічну Постанову було прийнято ЦК КПУ і Радою Міністрів УРСР 19 червня 1959 року. Постановами планувалося збільшення асигнувань на будівництво дошкільних закладів, розширення мережі та контингентів дітей, підвищення якості виховної роботи з дітьми дошкільного віку.

Нові соціально-економічні умови, суттєвий сплеск розвитку наукового прогресу в 70-тих роках вплинули на суспільне дошкільне виховання. У вересні 1974 року Радою Міністрів Української РСР було прийнято Постанову «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці». У ній велика увага приділялася якості виховної роботи з дітьми в дошкільних закладах, що покликало за собою необхідність розроблення програмно-методичного супроводу.

Особливістю досліджуваного періоду була уніфікація змісту, форм і методів суспільного дошкільного виховання. Управління змістом освіти, структурою освітнього процесу здійснювалось централізовано. Зміст дошкільного виховання дітей визначався на союзному рівні. Тому, ми не спостерігаємо розбіжностей у змісті роботи дитячих садків м. Києва та області.

У 1953 році вийшло третє видання «Керівництва для вихователя дитячого садка», у 1955 році – «Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка». Структура програмно-методичних вказівок складалася з розділів «Завдання і зміст роботи дитячого садка», «Молодша група», «Середня група», «Старша група», «Робота дитячого садка з батьками». У документі було визначено основні напрямки розвитку дитини дошкільного віку. Ключове місце в організації життєдіяльності дітей надавалося вихователю [7, с. 146].

У доповідних записках про стан виховної роботи в дошкільних навчальних закладах йшлося про позитивні досягнення у виховній роботі та проблеми, що зазнавали вихователі, реалізуючи завдання «Керівництва для вихователя дитячого садка». Наведемо приклади того, як програмно-методичні вказівки реалізувались у практичній роботі дитячих садків м. Києва.

Важливою складовою виховання у програмах визначалися фізичне виховання й фізичний розвиток дитини дошкільного віку. Виконуючи завдання з фізичного виховання, педагоги сприяли розвитку в дітей основних рухів, формуванню в них культурно-гігієнічних навичок. З цією метою вихователі проводили з дошкільня-

ранкову гімнастику, загартовуючі процедури, організовували рухливі ігри тощо. Для реалізації завдань розумового розвитку в «Програмно-методичні вказівки» було введено розділ «Розвиток мови в зв'язку з ознайомленням із предметами та явищами природи та суспільного життя». Формуючи у дітей реалістичні уявлення про навколишнє, вихователі використовували такі форми роботи, як гру, різні види занять (заявлять за власним вибором, обов'язкові заняття), посилюють дитячу працю.

Щодо мовленнєвого розвитку дітей, то педагоги сприяли формуванню й збагаченню їхнього словника, працювали над розвитком зв'язного мовлення, звуковимовою [4, арк. 114–129].

Значних успіхів у здійсненні виховної роботи з дітьми досягли дитячий садок № 2 м. Києва та дитячий садок № 3 м. Білої Церкви Київської області. Досвід роботи вихователів цих садочків неодноразово узагальнювався й пропагувався через проведення різних форм методичної роботи з педагогічними кадрами.

Поряд із позитивними результатами, що досягали вихователі, реалізуючи завдання «Програмно-методичних вказівок», спостерігалися й певні недоліки, що стосувалися ігрової, зображувальної, музичної діяльності дітей. Вони полягали в тому, що не всі вихователі у повсякденному житті приділяли достатньо часу для творчої гри дітей; відчувалася відсутність посібників із методики навчання дітей малюванню та ліпленню, музичної літератури для дітей, дитячих музичних інструментів, бракувало кваліфікованих музичних керівників [4, арк. 114–129]. Тому, важливим було сприяння підвищенню фахового рівня вихователів із даних питань.

Із розвитком суспільства, підвищенням вимог щодо навчання й виховання дітей виникла потреба в удосконаленні програмно-методичного забезпечення освітнього процесу в дошкільних закладах. Необхідно було оновлювати зміст, форми, методи роботи з дітьми. На задоволення запитів та потреб педагогів дошкільної освіти науковцями було розроблено нові програми навчання й виховання дітей дошкільного віку. Так, розроблена у 1962 році «Програма виховання в дитячому садку», стала першим документом в історії радянської дошкільної педагогіки, що визначав основний зміст і форми виховання дітей від двох місяців до семи років.

Наступна редакція цього документу (1970 рік) включала в себе нові вимоги та завдання стосовно виховання дітей дошкільного віку, що базувалися на досягненнях вітчизняної дошкільної педагогіки й психології, передовому педагогічному досвіду. У подальших виданнях «Програми

виховання в дитячому садку» (1975, 1986 роки) великий акцент робився на підготовці дитини до школи. У зв'язку з цим до Програми було включено завдання вивчення дітьми букв усього алфавіту, окреслено зміст навчання дітей читанню, підготовки руки дитини до письма [1, с. 333].

В Україні в цей час активно розвивалась наукова школа, що сприяла підвищенню професійної майстерності педагогів дитячих садків. На допомогу вихователям, науковцями було видано низку навчально-методичних посібників: М. Шейка «Рухливі ігри дошкільників» (1973), Е. Вільчковського «Теорія і методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку» (1973), «Моральне виховання дошкільників» (1974), «Дидактичні ігри і вправи в дитячому садку» (1977) та ін. [1, с. 333]. Значний вплив на розвиток суспільного дошкільного виховання цього періоду здійснювали Л. Артемова, Е. Вільчковський, К. Щербакова та ін.

Упродовж 80-х років розвиток суспільного дошкільного виховання відбувався як на змістовому, так і на організаційному рівнях, що дало поштовх до наступного реформування дошкільної освіти.

Постанова Ради Міністрів СРСР від 19 травня 1984 року «Про поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» спрямовувалася на проходження нового етапу в розвитку дошкільної освіти. Активно пропагувалися ідеї навчання дітей із шестирічного віку, зв'язку дошкільної установи зі школою, дитячого садка з батьками та громадськістю [1, с. 331].

На виконання означеного питання науковцями розроблялися програмно-методичні документи, що сприяли вирішенню питання наступності між дошкільною та початковою освітніми ланками, методичні та наочні посібники, вдосконалювалися форми методичної роботи з педагогічними кадрами: науково-практичні конференції, семінари, наради для вихователів тощо [1, с. 336].

У досліджуваний період спостерігалась позитивна динаміка в розвитку мережі дитячих садків та чисельності у них дітей. За даними Центрального державного архіву вищих органів влади та Управління України у м. Києві функціонували дитячі садки Міністерства освіти України, відомчі та санаторні заклади. Для задоволення потреб держави у жінках-робітницях у закладах організовувались вечірні групи та групи з цілодобовим перебуванням дітей. Динаміку розвитку мережі дитячих садків м. Києва та чисельність у них дітей подано у таблиці 1.

Динаміка розвитку мережі дитячих садків м. Києва
та чисельність у них дітей

Роки	Дитячі садки Міністерства освіти		Дитячі садки інших відомств		Залізничні дитячі садки		Всього	
	Кількість д/с	Кількість дітей	Кількість д/с	Кількість дітей	Кількість д/с	Кількість дітей	Кількість д/с	Кількість дітей
1950	61	5375	59	4355	11	750	131	10480
1951	67	6204	62	5029	10	423	139	11956
1952	71	6779	64	5518	10	798	145	13095
1953	73	7400	69	6127	10	840	152	14367
1954	89	8069	71	7946	13	900	173	16915
1955	99	9098	82	6794	13	1000	194	16892
1956	112	10151	83	6844	13	1000	208	18980
1957	137	11500	80	7900	14	1100	231	20500
1958	149	13058	85	9217	14	1200	248	23475
1959	170	15333	92	9592	15	1300	277	26225
1960	193	17305	112	12240	У тому числі під.-зах. залізниці		305	29545
1961	213	21437	118	13453	- // -		331	34880

Як видно з поданої таблиці, про позитивну динаміку розвитку мережі дитячих садків свідчить щорічне зростання кількості дитячих садків. Однак, навіть такі позитивні зміни не задовольняли потреби нових дитячих садків. Значна кількість заяв, що поступали від матерів залишалася без відповіді. Тому, зусилля держави спрямовувалися на подальше будівництво та відкриття дитячих садків.

21 травня 1959 року ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР було прийнято Постанову «Про заходи по подальшому розвитку виховання й медичного обслуговування дітей дошкільного віку». У документі увага акцентувалася на розвитку мережі дошкільних закладів, покращенні матеріально-технічного забезпечення. Задовольняючи потреби громадян у дошкільних закладах, було здійснено об'єднання ясел і дитячих садків в єдиний дошкільний дитячий заклад. Відповідне Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок) було затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР за № 1132 від 11 липня 1960 р.

У положенні зазначалось: «Ясла-садок є державною установою громадського виховання дітей віком від двох місяців до семи років, здійснює завдання зі всебічного розвитку дітей, відповідає завданням наступного виховання дітей у школі, сприяє участі жінок-матерів у виробничому та громадсько-політичному житті країни» [6, арк. 5]. Станом на 01 січня 1961 року у м. Києві налічувалось 313 дитячих садків та ясел-садків, загальною чисельністю 32149 дітей [5, арк. 127].

У лютому 1974 року вийшла Постанова

Ради Міністрів Української РСР «Про стан і заходи по забезпеченню виконання плану будівництва дитячих дошкільних закладів в УРСР», що вказувала на недостатній рівень розвитку мережі матеріальної бази дошкільних закладів, розкривалися недоліки в організації навчально-виховної роботи у підготовці дітей до навчання у школі [7, с. 166]. Тому, першочерговим завданням, що поставало перед Міністерством освіти, обласними й міськими відділами освіти, була ліквідація вказаних недоліків і підвищення рівня дошкільної освіти.

На виконання положень Постанови від 19 травня 1984 року Міністерство освіти СРСР повинно було розробити Положення про дитячий дошкільний заклад, створити навчально-виховні комплекси «школа-дитячий садок». У Постанові було також передбачено зміну норм харчування, розмір плати за утримання дітей у дитячих дошкільних закладах та ін. [7, с. 168].

Отже, завдяки аналізу архівних матеріалів, статистичних збірників, доповідних записок, Постанов визначено та сформульовано тенденції розвитку дошкільної освіти Київщини (1958-1984 рр. XX століття). Основними з них можна виділити такі:

– якісні та кількісні зміни, що вплинули на формування системи освіти й на розвиток дошкільної освіти як її складової, знаннєвого підходу до формування програмно-методичного забезпечення;

– вплив соціально-економічних чинників на розвиток суспільного дошкільного виховання;

– партійно-державне нормативно-правове регулювання діяльності дошкільних закладів;

– позитивна динаміка мережі та контингенту дітей, що зумовлювалася соціально-економічним розвитком країни.

Названі тенденції сприяли розвитку суспільного дошкільного виховання в країні та на Київщині зокрема.

Порівняльний аналіз тенденцій розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні (1958–1984 рр.) та особливостей сучасного стану розвитку дошкільця в столиці та області наголошує на виокремлення позитивних та гальмівних чинників розвитку дошкільної освіти, потребує ґрунтовного вивчення тих особливостей, що сприятимуть модернізації системи дошкільної освіти на сучасному етапі. Необхідність цього процесу простежується й у програмі «Освіта столиці», що визначає пріоритети розвитку освіти, в тому числі і дошкільної.

Позиції, висвітлені в статті, не вичерпують усього кола проблем. Перспективним напрямком дослідження є історико-педагогічні дослідження розвитку дошкільної освіти в Українській державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Венгловська О. Взаємодія дошкільного навчального закладу і початкової школи в історико-педагогічному онтогенезі (II половина XX – початок XXI століття) /

О. Венгловська // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 8. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : збірник наукових праць. – Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 45–35.

3. Доповідна записка про стан дошкільних установ Міністерства освіти Української РСР // Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України – Ф. 166, оп. 15, спр. 1038, арк. 18.
4. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню // Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України – Ф. 166, оп. 15, спр. 1185, арк. 114–129.
5. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР про дитячі садки та ясла садки за 1960 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України – Ф. 166, оп. 15, спр. 2740, арк. 127.
6. Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок) // Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України – Ф. 166, оп. 15, спр. 2981 (Положення затверджені Міністерством освіти УРСР про дошкільні установи за 1960 р.), арк. 5.
7. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні : Навчальний посібник. 2-е вид. доп. / І. Г. Улюкаєва – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 231 с.